

Vogelakkers in de Kempen

Jan Kolsters

Vogelakker in Veldhoven in juni (foto: Jan Kolsters)

In 2015 ontstond bij wethouder Chris Tönissen van de gemeente Eersel het idee om een aantal akkergronden van de gemeente Eersel tijdelijk uit de reguliere pacht te halen en in te richten als vogelakkers. Dit was dus een wat andere benadering dan het inzaaien van akkerranden. Vogelwerkgroep De Kempen werd gevraagd om dit project mee handen en voeten te geven. Uiteindelijk heeft dit geresulteerd in vijf hectare vogelakker, verdeeld over zes kavels. Er zijn door Vogelwerkgroep De Kempen structurele tellingen uitgevoerd, voor en na het aanleggen van de vogelakkers. Deze tellingen toonden aan dat het positieve effect op de biodiversiteit enorm groot is. Door de goede resultaten die verkregen zijn op deze vogelakkers, hebben meerdere gemeentes dit voorbeeld gevolgd hetgeen geresulteerd heeft in maar liefst 32 hectare vogelakkers in het project in 2020.

In deze bijdrage zal een overzicht gegeven worden van welke soorten zijn waargenomen in de drie gemeentes Eersel, Bladel en Veldhoven in seizoen voorjaar 2019-winter 2019/2020. De soorten die in grotere getalen voorkomen worden wat verder uitgewerkt. Tevens zal iets van de diversiteit van zoogdieren aan de orde komen. Voor de details per gemeente, wordt naar de betreffende rapporten verwezen (Kolsters 2020).

Gebied

De vogelakkers zijn aangelegd op bestaande landbouwkavels die bij de gemeentes in de zogenaamde kortlopende pacht zitten. De akkers waar dit artikel betrekking op heeft zijn weergegeven in tabel 1. Het betreft 24 kavels die zijn ingericht als vogelakker met een totale oppervlakte van 20.44 hectare.

De meeste vogelakkers liggen in het buitengebied maar een enkele ligt in de bebouwde kom.

In eerste jaren is een mengsel gezaaid dat zowel granen als bladrammenas bevatte. Het bleek dat de bladrammenas dusdanig dominant was dat het alles overheerste. Ondanks dat bladrammenas een prima gewas is om vogels de winter door te helpen, geeft dit dan slechts één soort voedsel en dat beperkt het aantal vogelsoorten. Nadien is er een ruimtelijke splitsing gemaakt tussen bladrammenas enerzijds en het graanmengsel met zonnebloemen anderzijds. Aan de rand van het graangedeelte wordt steeds een mengsel van akkeronkruiden ingezaaid. Dit zijn akkerbloemen die vroeger ook in onze akkers voorkwamen, zoals klaproos, korenbloem, gele ganzenbloem, bolderik en lijnzaad.

Tabel 1. Vogelakkers in 2019

Gemeente	Kavel	Oppervlakte in ha
Eersel	D	0.65
Eersel	E	0.54
Eersel	F	0.49
Eersel	16	1.18
Eersel	11	1.51
Eersel	O	0.51
Bladel	3	0.71
Bladel	4	1.09
Bladel	6	1.26
Bladel	8	0.81
Bladel	9	1.47
Veldhoven	1	2.8
Veldhoven	2	1.62

Gemeente	Kavel	Oppervlakte in ha
Veldhoven	2a	0.82
Veldhoven	3	1.00
Veldhoven	4	1.00
Veldhoven	5	0.38
Veldhoven	6	0.35
Veldhoven	7	0.14
Veldhoven	8	0.34
Veldhoven	9	0.75
Veldhoven	11	0.32
Veldhoven	12	0.35
Veldhoven	13	0.35
Totaal	24 kavels	20.44 ha

Methode

Jaarlijks wordt er een rapportage gemaakt van de resultaten per gemeente. In de eerste periode is vooral gekeken naar het effect van het aanleggen van een vogelakker. Daarvoor zijn er eerst de nulmetingen uitgevoerd op de akkers die later als vogelakker werden ingericht. Door daarna dezelfde tellingen te doen op de vogelakkers wordt een beeld verkregen van het effect. Daarnaast zijn ook tellingen uitgevoerd op referentie-akkers en vogelakkers op dezelfde dag. Die referentie-akkers waren akkers van de betreffende gemeentes die regulier verpacht werden aan boeren. Bij de eerste telling (met nulmeting) wordt dus een vergelijking gemaakt op exact dezelfde akkers op verschillende tijdstippen en bij de tweede meting wordt op hetzelfde tijdstip op verschillende akkers (vogelakkers versus referentie-akkers) geteld. Beide tellingen wezen uit dat er een groot positief effect uitgaat van de vogelakkers, vooral in het winterhalfjaar.

De vogels die op de akker verbleven of in de directe rand (eerste rij bomen) zijn steeds per bezoek geteld. Die rand is meegenomen omdat de vogels regelmatig van de akker naar de rand vliegen. Die randbeplanting is belangrijk want als hij ontbreekt, en je nadert de akker dan vliegen de vogels vaak weg om (voorlopig) niet meer terug te keren. Het tellen van grote groepen (gemengde) vogels is niet zo eenvoudig. Als de groep heel groot is schatten we zo goed mogelijk het totale aantal en proberen dan de verhouding van de soorten vast te stellen. Het aantal van de verschillende soorten is dan goed te schatten. Soorten als Vink, Keep en Groenling vliegen vaak in gemengde groepen en pendelen steeds tussen de akker en de randbeplanting. Andere soorten, zoals Rietgors en Geelgors foerageren voornamelijk op de grond en vliegen niet snel op. Het is dan zaak om rond de akker te lopen en zelfs af en toe in te steken want anders worden ze vaak niet opgemerkt.

Figuur 1. Grote groepen vogels, hier voornamelijk Kepen, zijn niet eenvoudig te tellen (foto Jan Kolsters).

Figuur 2. Vogelakker in juli (foto Jan Kolsters)

Resultaten

Voorjaar

In tabel 2 zijn de vogelsoorten weergegeven die zijn waargenomen vanaf het inzaaien tot 1 juli. Deze periode kan grosso modo gezien worden als het broedseizoen. Waarnemingen zijn gedaan op de vogelakker of in de directe omgeving. De vogelakkers worden pas eind april/begin mei ingezaaid en zijn tot half mei nog tamelijk kaal. Zoals eerder vermeld, zijn de verschillen in aantallen broedvogels tussen vogelakkers (zelf) en regulier verpachte akkers niet significant tijdens het broedseizoen. Desondanks zijn er in deze periode 48 soorten waargenomen. Voor een deel is de uitgebreide lijst in tabel 2 te danken aan een klein insect, genaamd de knollenbladwesp. De larven van deze bladwesp kwamen plotseling massaal voor in een akker in Bladel (kavel 9). Deze akker ligt in het dal van de Groote Beerze waar veel soorten struweelvogels broeden. Deze vogels kwamen massaal op deze rupsen foerageren. Ook brachten ze hun pas uitgevlogen jongen hier mee naar toe. De rupsen vraten het deel met bladrammenas bijna volledig kaal. Het gewas herstelde zich later echter volledig en zorgde toch nog voor voldoende voedsel voor de vogels in de winter. Dit is een fraai voorbeeld van een neveneffect op een vogelakker waarbij dus tijdelijk een grote voedselbron ontstaat, in dit geval op het moment dat veel in de buurt broedende vogels net uitgevlogen jongen hadden.

De waarde van de vogelakkers in het broedseizoen is dus vooral dat ze een positief effect hebben op de (wijdere) leefomgeving voor vogels en zo een belangrijke bijdrage leveren voor broedvogels.

Tabel 2. Waargenomen soorten in het broedseizoen (begin mei tot 1 juli)

Havik	Gierzwaluw	Merel	Boomklever
Buizerd	Veldleeuwerik	Zanglijster	Roodborst
Torenavalk	Boerenzwaluw	Cetti's Zanger	Ekster
Patrijs	Huiszwaluw	Bosrietzanger	Kauw
Fazant	Boompieper	Kleine Karekiet	Zwarte Kraai
Scholekster	Graspieper	Spotvogel	Spreeuw
Holenduif	Witte kwikstaart	Grasmus	Vink
Houtduif	Winterkoning	Tuinfluitier	Groenling
Turkse Tortel	Heggenmus	Zwartkop	Putter
Groene Specht	Roodborst	Tijftjaf	Kneu
Grote Bonte Specht	Blauwborst	Pimpelmees	Goudvink
Kleine Bonte Specht	Roodborsttapuit	Koolmees	Geelgors

Figuur 3. Rupsen van de knollenbladwesp lokten in juni veel vogels naar de akker. Juni 2019 (foto's Jan Kolsters)

Najaar en winter

Het grootste effect van de vogelakkers wordt vooralsnog gevonden in de herfst en winter. Vanaf 1 juli tot en met het einde van de winter 2019/2020 zijn 67 soorten waargenomen op de vogelakkers. Uiteraard zijn er veel soorten die zijn waargenomen in het voorjaar en ook in de herfst/ winter. Zonder de dubblures tussen voorjaar en herfst/winter zijn er in totaal 71 soorten waargenomen op de vogelakkers in het seizoen van 2019. Dat is een groot aantal. Mensen die veel buiten komen weten dat er in het huidige agrarische landschap voor veel vogels niet veel te halen valt, vooral in de winter. De meeste akkers worden in de winter ingezaaid met gras of wintergraan, wat dan in het voorjaar weer ondergeploegd wordt. De stoppelvelden bevatten nog wat verloren gegane maiskorrels waar zwarte kraaien en houtduiven op foerageren. Soms komen op vroeg geoogste akkers nog wat onkruiden voor, zoals melganzevoet, waar vogels in de winter op afkomen. Maar onze referentie-tellingen en nulmetingen hebben aangetoond dat de reguliere akkers in de winter soortenarm zijn en de aantallen niet heel groot, behoudens groepen hollen- en houtduiven, zwarte kraaien en kauwen (Kolsters 2019 en 2020). In die zin blijken de vogelakkers een enorme verrijking te zijn. En als er maar genoeg van dit soort veldjes worden aangelegd dan blijkt dat er op het gebied van natuur toch nog veel te winnen valt. We zien zelfs, hier en daar, dat ook particulieren braakliggende veldjes inzaaien met bladrammenas, in navolging van dit project.

Tabel 3. Waargenomen soorten in de herfst en winter

Blauwe Reiger	Groene specht	Zanglijster	Gaai
Havik	Grote bonte specht	Koperwiek	Ekster
Sperwer	Kleine Bonte Specht	Cetti's zanger	Kauw
Buizerd	Veldleeuwerik	Bosrietzanger	Zwarte kraai
Torenavalk	Oeverwaluw	Kleine Karekiet	Spreeuw
Boomvalk	Boerenwaluw	Grasmus	Ringmus
Slechtvalk	Huiswaluw	Tuinfluter	Vink
Patrijs	Graspieper	Zwartkop	Keep
Fazant	Boompieper	Tjiftjaf	Groenling
Stadsduif	Gele Kwikstaart	Staartmees	Putter
Holenduif	Witte Kwikstaart	Matkop	Sijs
Houtduif	Winterkoning	Kuifmees	Kneu
Halsbandparkiet	Heggenmus	Pimpelmees	Kruisbek
Kerkuil	Roodborst	Koolmees	Goudvink
Steenuil	Paap	Boomklever	Geelgors
Bosuil	Roodborsttapuit	Boomkruiper	Rietgors
Gierzwaluw	Merel	Zwarte Roodstaart	

Discussie

Zoals gemeld is het tellen van vogels op een vogelakker niet zo eenvoudig. Niet alleen grote groepen, door elkaar vliegende vogels, vormen een probleem maar ook de vogels die zich niet eenvoudig laten zien zijn lastig. Voorbeelden hiervan zijn heggenmus en winterkoning. In de winter zijn ze vrij zwijgzaam en scharrelen ze vaak laag tussen de begroeiing door. Ze vliegen vaak wel op als je dicht in de buurt komt maar bij grotere akkers gebeurt dat dus niet zo snel. De getelde aantallen zullen meestal te laag zijn. En dan zijn er natuurlijk ook nog de nachtvogels. We hebben daar wel een glimp van kunnen opvangen door met cameravallen te werken waarbij we in ieder geval de aanwezigheid van kerkuil, steenuil en bosuil hebben kunnen vaststellen. Deze soorten profiteren van de grote aantallen kleine zoogdieren die in de vogelakkers leven. Van de kerkuil hebben we zelfs meerdere exemplaren vastgesteld op één camerabeeld. Maar de werkelijke aantallen nachtvogels die de akkers bezocht hebben weten we niet.

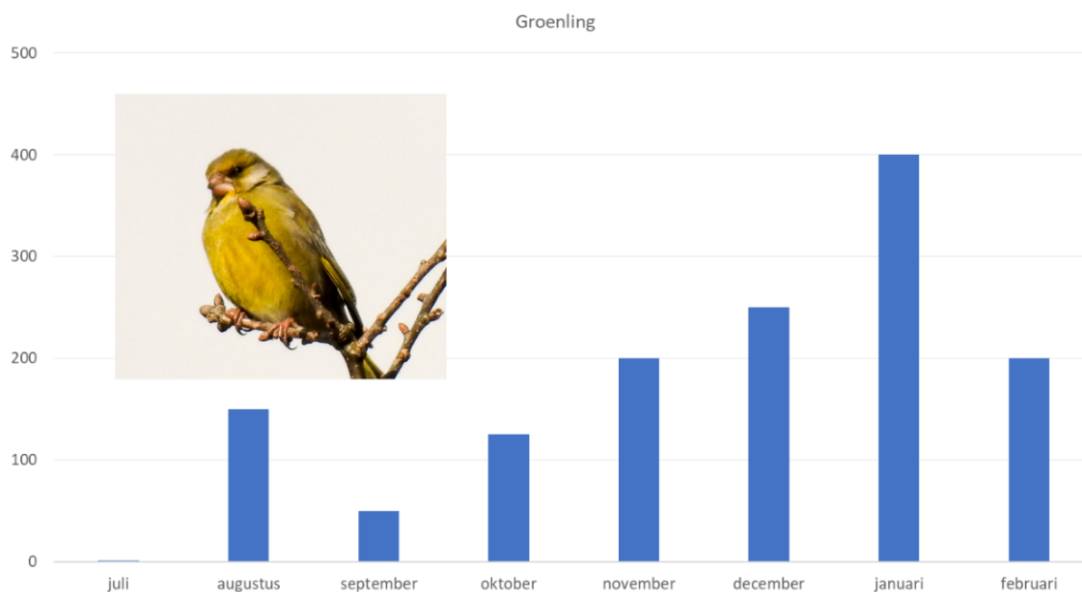

Figuur 4. Kerkuil 's nachts op paal in vogelakker, november 2019 (foto Jan Kolsters)

De vogels die vaak in wat grotere aantallen aanwezig zijn op de vogelakkers in najaar en winter, kunnen wat nader beschouwen. Ook hier geldt dat we niet kunnen vaststellen hoeveel exemplaren van iedere soort de akkers bezocht hebben, maar we kunnen bijvoorbeeld wel het maximale aantal wat er op een akker geteld is, per maand noteren. We krijgen dan wel enig zicht op de verspreiding in de tijd.

Groenling

De Groenling is de talrijkste soort op de vogelakkers.

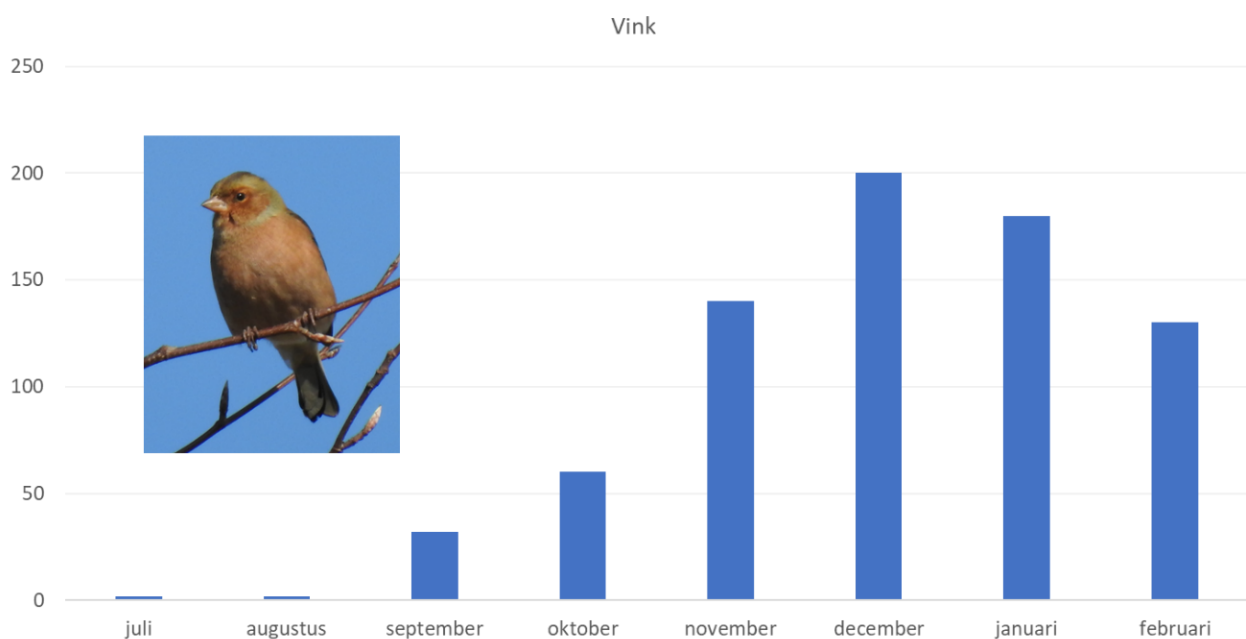
Figuur 5. Maximum aantal groenlingen per maand op een van de akkers in 2019

In augustus komen er al grotere aantallen groenlingen naar de akkers. Er wordt dan vooral gefoerageerd op de zonnebloemen waarvan de pitten dan al beginnen te rijpen. Er volgt dan een dipje in september waarna de aantallen gestaag oplopen tot in januari, en in februari zijn de aantallen al weer een stuk lager. In figuur 5 is de totaalsituatie geschetst maar we zien min of meer hetzelfde beeld in de drie gemeentes waarbij de terugval van augustus naar september het meest geprononceerd is op de akkers in Veldhoven. De scherpe terugval in februari zien we ook in alle drie de gemeentes terug (Kolsters 2019 en 2020).

Normaal gesproken zijn groenlingen vanuit Scandinavië vooral doortrekkers in onze omgeving. De vogelakkers zorgen er voor dat er weer grote groepen hier kunnen overwinteren. De aantallen in figuur 5 zijn uiteraard niet het totale aantal groenlingen dat op de vogelakkers overwintert. Dat aantal is veel hoger. De grafiek beperkt zich tot het maximale aantal dat op een akker is aangetroffen, tijdens één teling in de betreffende maand.

Vink

De tweede soort die heel talrijk op de vogelakkers wordt aangetroffen is de vink. Het verloop is wat meer geleidelijk dan bij de groenling. Vanaf september zien we de aantallen gestaag toenemen en de piek ligt in december. De vinken en de groenlingen vliegen meestal in gemengde groepen (samen met kepen). Nadat de zonnepitten op zijn, zo rond oktober/november, schakelen ze vooral over op de zaden van bladrammenas.

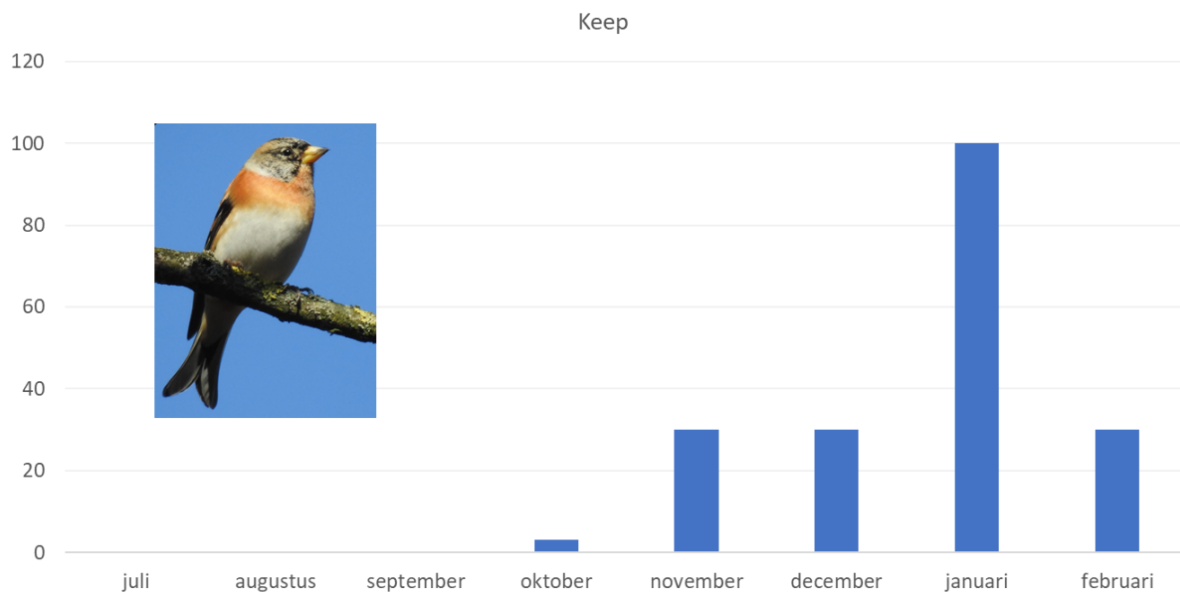
Figuur 6. Maximum aantal vinken per maand op een van de akkers in 2019

Vinken trekken elk jaar in enorme aantallen over Nederland. Dankzij de vogelakkers kunnen er nu veel meer vinken in onze omgeving overwinteren. De trekroute vanuit Scandinavië loopt vaak via Denemarken, Duitsland en Nederland naar Frankrijk, Engeland en zelfs tot in Spanje en Portugal. Een kortere trekroute is gunstig voor de soort want wegtrekken kost veel energie en levert ook gevaren op onderweg in de vorm van slecht weer, afschot, etc. (LWVT/SOVON 2002).

Keep

De keep is een echte wintergast in ons land. Overwinterende kepen worden in de literatuur stevast gekoppeld aan beukennoten. En natuurlijk zijn beukennoten een belangrijke voedselbron voor kepen in de winter en zijn er ook correlaties tussen de hoeveelheid kepen die hier overwinteren en de mastjaren van de beuken (van Manen 2018). Maar de tellingen op onze vogelakkers leren ons dat het voedsel dat hierop aanwezig is, de kepen ook zeer welgevallig is. De kepen mengen zich meestal in de groepen van groenlingen en vinken. Er zijn continue bewegingen van de dekking in de omgeving naar de akker en terug. De bewegingen vertonen een behoorlijke regelmaat; Vanuit de boomtoppen naast de akker, vliegen een paar vogels naar de akker. Daarna volgt binnen een paar seconden de hele groep. Er wordt dan ongeveer een halve- tot een minuut gefoerageerd waarna de hele groep weer ineens opvliegt en de dekking opzoekt. Dit patroon blijft zich meestal herhalen, zolang je observeert. Alleen als er te veel verstoring optreedt, als je bijvoorbeeld te dicht bij de vogels probeert te komen, dan vertrekken ze naar een plek verderop in de dekking of ze verlaten de akker en verdwijnen uit het zicht.

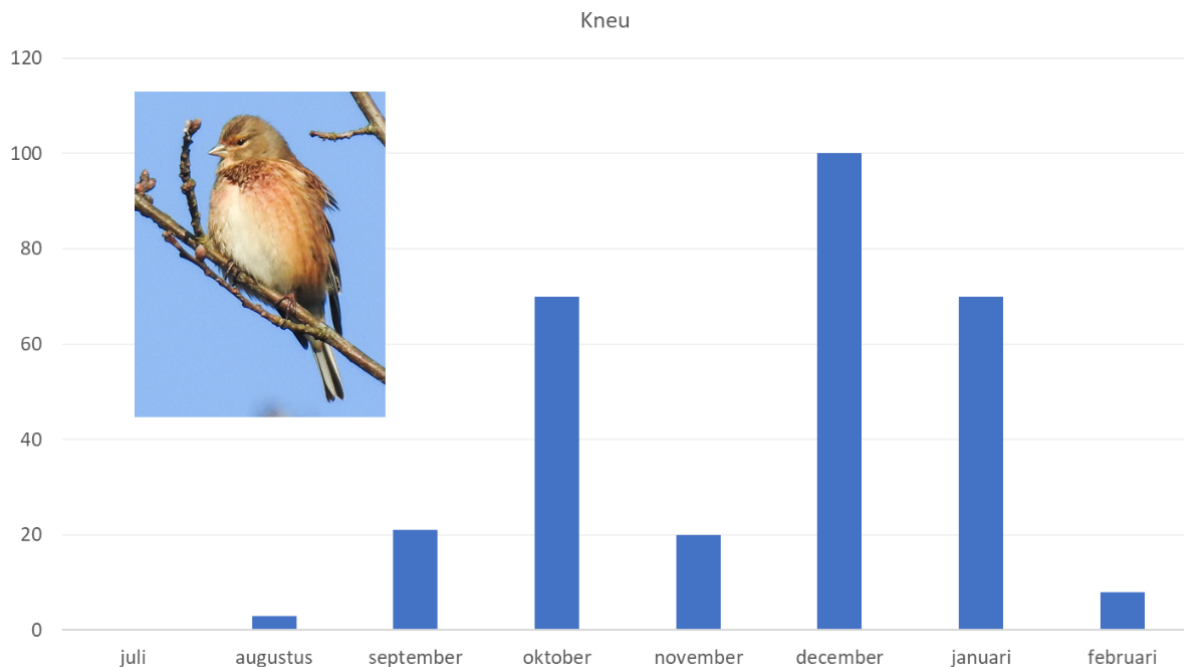
Het aantal kepen varieert sterk van jaar tot jaar. Op onze vogelakkers was 2018 een beter kepenjaar dan 2019. We zien de eerste kepen mondjesmaat "binnendruppelen" in oktober, waarbij de schorre "kèèp"-roep meestal het eerste opvalt. De piek ligt duidelijk in januari. Opvallend was dat in 2019 er nauwelijks kepen gesignaleerd werden op de akkers in Eersel. Hiervoor ligt een verklaring niet zo voor de hand omdat de zaaimengsel overal ongeveer gelijk waren.

Figuur 7. Maximum aantal kepen per maand op een van de akkers in 2019

Kneu

Met de kneu gaat het niet goed in Nederland. De soort heeft open gebied nodig maar wel met kleinschalige elementen. De Nederlandse broedvogels zijn hoofdzakelijk trekvogels, net zoals de Noord-Europese broedvogels. Vanaf midden Frankrijk naar het zuiden worden ze meer standvogel dan trekvogel. De vogels die wij dus in de winter op de vogelakkers aantreffen zullen hoofdzakelijk Noord-Europese trekkers zijn. In figuur 8 zien we dat het verloop een beetje lijkt op dat van de vink, met uitzondering van de maand november waar de kneu een merkwaardige dip vertoont. De kneuen mengen zich ook vaak in de grote gemengde groepen van groenlingen, vinken en kepen op de vogelakkers maar ze hebben toch ook soms de neiging om met soortgenoten een beetje apart te blijven.

Figuur 8. Maximum aantal kneuen per maand op een van de akkers in 2019

Rietgorzen

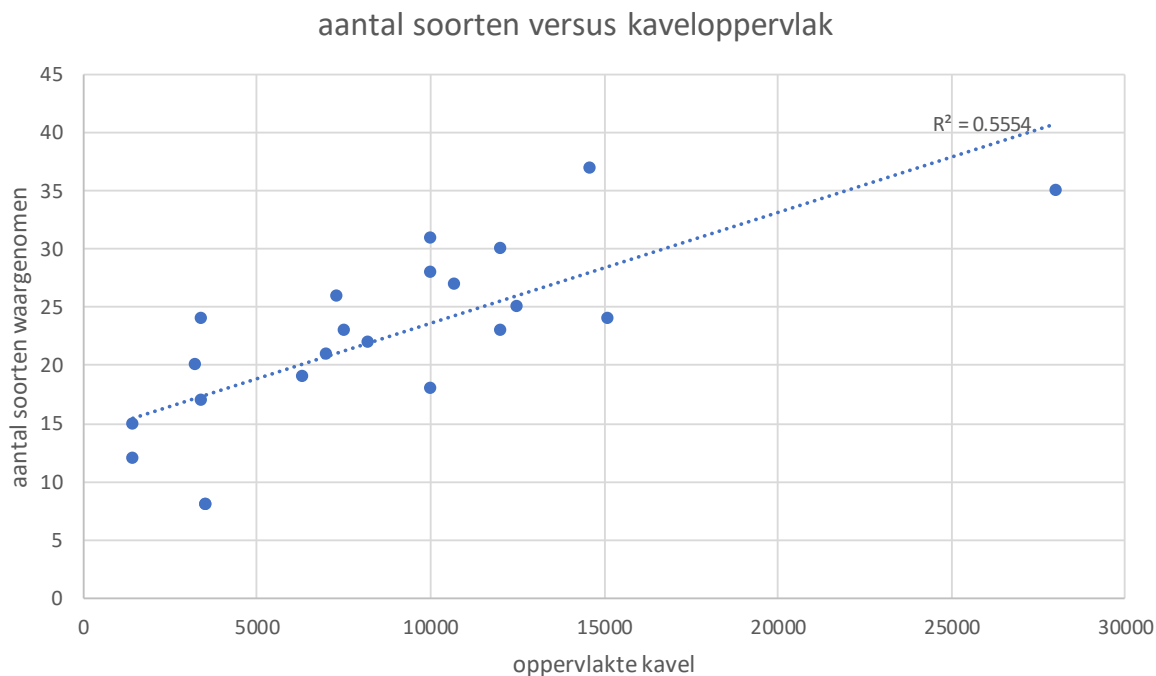
Rietgorzen werden in de eerste jaren van het project niet waargenomen. Dat komt omdat ze voornamelijk op graan foerageren en in de eerste jaren hadden we uiteindelijk geen graanopbrengst omdat de bladrammenas in het mengsel dusdanig dominant was dat het de andere gewassen verstikte. Sinds twee jaar wordt er gezaaid in twee fracties (graanmengsel met zonnebloemen enerzijds en bladrammenas anderzijds). Sindsdien verschenen de rietgorzen, en ook de geelgorzen, wel op de akkers. Ze komen pas vrij laat opdagen en de piekmaanden zijn januari en februari.

Figuur 9. Maximum aantal rietgorzen per maand op een van de akkers in 2019

Kavelgrootte en aantal soorten

Het is algemeen bekend dat het aantal vogelsoorten gewoonlijk toeneemt als een gebied groter is. We hebben dit verband door aantal soorten (in najaar en winter) af te zetten tegen de kavelgroottes. Hiervoor hebben we alle vogelakkers betrokken die VWG De Kempen heeft aangelegd in samenwerking met diverse gemeentes in 2019. Er blijkt inderdaad een verband te zijn tussen de kavelgrootte en het aantal waargenomen vogelsoorten. $R^2 = 0.55$ betekent dat er een sterke correlatie is (Fowler & Cohen). Uiteraard zal de curve uiteindelijk ergens afvlakken.

Figuur 10. Relatie tussen aantal soorten en de kavelgrootte

Zoogdieren

Uiteraard trekken de vogelakkers ook zoogdieren aan. Op de eerste plaats zijn dat muizen die de zaden eten, maar vervolgens worden er weer andere zoogdieren aangetrokken die op de muizen foerageren. In tabel 4 zijn de zoogdieren weergegeven die zijn waargenomen op de vogelakkers in 2019. Daarbij moet opgemerkt worden dat de lijst waarschijnlijk niet volledig zal zijn. De meeste waarnemingen zijn gedaan met een cameraval, die in een buis bevestigd, in de akker is opgesteld. Op die manier krijg je maar een kleine oppervlakte in beeld maar dan wel 24 uur per dag.

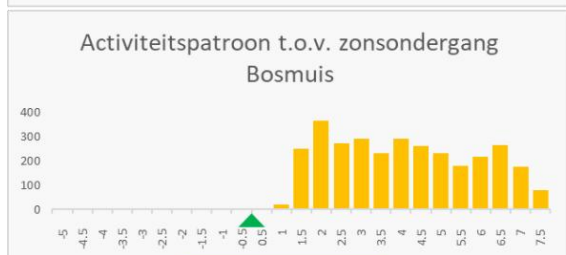
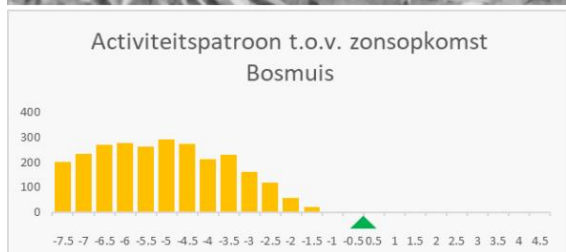
Tabel 4. Waargenomen zoogdieren op de vogelakkers in 2019

Bosmuis	Ree
Dwergmuis	Mol
Veldmuis	Huiskat
Rosse Woelmuis	Wezel
Aardmuis	Steenmarter
Bruine rat	Vos
Konijn	Egel
Haas	

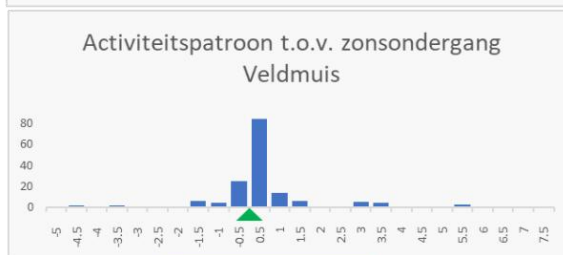
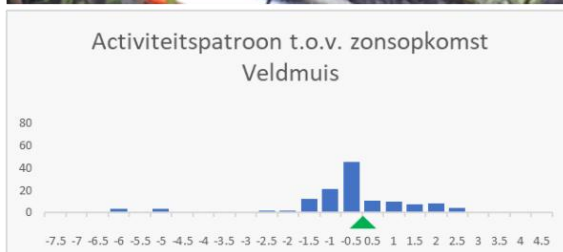

Figuur 11. Wezel en steenmarter op vogelakker (foto's Jan Kolsters).

Door die 24 uren monitoring kunnen we ook iets zeggen over het activiteitspatroon van de zoogdieren doorheen de dag. Van de algemenere soorten zijn op die manier veel data verzameld op de verschillende akkers. Twee voorbeelden van activiteitspatronen zijn hieronder weergegeven namelijk van de bosmuis en de veldmuis. Hierbij zien we dat op de vogelakkers, de bosmuizen strikte nachtdieren zijn en dat de veldmuizen zowel overdag als 's nachts actief zijn, met een duidelijke piek in de ochtend- en avondschemering. De groene pijl geeft zonsopkomst c.q. zonsondergang weer.

5675

298

Figuur 12. Activiteitspatroon van bosmuis en veldmuis op de vogelakkers (foto's Jan Kolsters). De cijfers in de blauwe vlakken geven het aantal waarnemingen weer. Op de x-as staat de tijd t.o.v. zonsopkomst c.q. zonsondergang

Dankwoord

Het tellen van vogels op de vogelakkers is een behoorlijke inspanning. Deze tellingen zijn echter cruciaal voor het voortbestaan van dit project omdat er aangetoond moet worden dat de maatregelen ook echt werken. Dat helpt de gemeentes om het project te kunnen verantwoorden. Gelukkig kunnen we bij Vogelwerkgroep De Kempen rekenen op veel mensen die er hun schouders onder willen zetten en dit project tot een succes maken. Veel dank daarom aan de volgende personen die op een of andere manier een bijdrage leveren aan dit project: Fred de Blom, Wim Deeben, Geurt Jan van Eck, Tanja Geboers, Piet van de Heuvel, Robert van Hiele, Noud Janssen, Harrie van der Leij, Piet van der Krieken, Connie Neutkens, Hans van Nunen, John van Oorschot, Helene Ottenheim, Cor van Pelt, Paul van Pelt, Ron Schippers, Peter Simon, Mark Sloendregt, Albert Sprengers, Tonny van der Vleuten, Jan Wouters en Pieter Wouters. Dank ook aan de gemeentes Eersel, Bladel Veldhoven en Eindhoven die op deze manier stukjes grond terug willen geven aan de natuur ter vergroting van de biodiversiteit en de mensen in hun gemeente extra natuurbereiking aanbieden. Daarbij moeten we ook zeker de kartrekkers niet vergeten voor deze projecten binnen de gemeentes: Koen Jellema (Eersel), Claudia Rieswijk/Fleur van Duijnhoven (Bladel), Hans Reijnders (Veldhoven) en Ellen van Roosmalen (Eindhoven).

Literatuur

- Fowler J. & L. Cohen. 1995 Statistics for ornithologists. BTO.
- Kolsters J. 2020. Kansen voor akkervogels in de gemeente Veldhoven. VWG De Kempen
- Kolsters J. et al. 2020. Kansen voor akkervogels in de gemeente Bladel. VWG De Kempen
- Kolsters J. et al 2019 Kansen voor akkervogels in de gemeente Eersel, derde editie. VWG De Kempen
- LWVT/SOVON. 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Schuyt & Co, Haarlem
- Manen W. van. 2018. PTT nieuwsbrief 2018, SOVON
- Vader H. Vinken, waar komen ze vandaan en waar gaan ze heen? Fitis 39 (1) 2003 12